

УДК 94 (477)“1658”:930’06(477+438)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-3>

Степан КОБУТА,
orcid.org/0000-0002-9210-3319
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.kobuta@pnu.edu.ua

ГАДЯЦЬКА УГОДА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

У статті досліджено роль та значення Гадяцької угоди 1658 р. у сучасному українському та польському історичному дискурсі. Стаття спирається на міждисциплінарний підхід, залучаючи джерела та дослідження українських науковців. Матеріал опрацьовано із використанням наукових методів аналізу, синтезу та порівняння, завдяки чому охарактеризовані основні проблемні епізоди у висвітленні цієї проблематики. Насамперед, звернено увагу на політичні обставини укладення угоди, діяльність гетьмана Івана Виговського та Юрія Немурича (чи не ключових ініціаторів козацько-польських переговорів), а також – на окремі положення, що передбачали створення Великого князівства Руського як третього члена федеративної Речі Посполитої. Особливу увагу приділено реценції договору в історіографії XVII–XXI ст., формуванню «гадяцького міфу», а також його символічній у створенні альтернативних моделей української державності. У контексті сучасних політичних викликів та історичної пам'яті угоду в Гадячі розглянуто як приклад намагання дійти компромісу між українськими та польськими ранньомодерними елітами. Обставини реалізації такої унії, причини її невдачі досі викликають вагомий суспільний інтерес, фахові дискусії у науковому середовищі, що впливає на політику історичної пам'яті, написання шкільної методичної літератури. Акцентовано на потенціалі Гадяцької угоди як елементі національної ідентичності й основі для подальшого діалогу між польським та українським народами. У висновках зауважено, що увага до Гадяцької угоди впливає із потреби досліджувати початки козацької Руїни з точки зору сучасної науки, наукових концепцій та нових джерел, відкритих для інтерпретації та опрацювання. Також встановлено, що подальшого розвитку потребуватиме аналіз взаємодії політичних еліт та еволюції історичної пам'яті у Східній Європі XVII ст.

Ключові слова: Гадяцький договір, історіографія, Іван Виговський, дискурс, еліти.

Stepan KOBUTA,
orcid.org/0000-0002-9210-3319
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Educational Methodology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.kobuta@pnu.edu.ua

THE HADIACH AGREEMENT IN UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE: EVOLUTION OF VIEWS

This article examines the role and significance of the Hadiach Agreement of 1658 in contemporary Ukrainian and Polish historical discourse. First, attention is drawn to the political circumstances surrounding the conclusion of the agreement, the activities of Hetman Ivan Vyhovsky and Yurii Nemyrych (perhaps the key initiators of the Cossack-Polish negotiations), as well as to individual provisions that provided for the creation of the Grand Duchy of Rus as the third member of the federal Polish Lithuanian Commonwealth. Particular attention is paid to the reception of the treaty in historiography of the 17th–21st centuries, the formation of the “Hadiach myth,” and its symbolic role in the creation of alternative models of Ukrainian statehood. In the context of contemporary political challenges and historical memory, the agreement in Hadiach is considered as an example of an attempt to reach a compromise between the Ukrainian and Polish early modern elites. The circumstances of the implementation of such a union and the reasons for its failure still arouse considerable public interest and professional discussions in the scientific community. The article is based on an interdisciplinary approach, drawing on sources and research by Ukrainian and Polish scholars. It emphasizes the potential of the Hadiach Agreement as an element of national identity and a basis for further dialogue between the two nations. The study found that the Treaty of Hadiach is perceived as an unrealized but symbolically important attempt to create a federal model of coexistence between the peoples of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The results of the analysis emphasize the relevance of rethinking this event for the contemporary Ukrainian-Polish dialogue, particularly in the context of countering Russian aggression. Further development will require an analysis of the interaction of political elites and the evolution of historical memory in Eastern Europe in the 17th century.

Key words: Treaty of Hadiach, historiography, Ivan Vyhovsky, discourse, elites.

Постановка проблеми. Гадяцький договір, підписаний 16 вересня 1658 року в місті Гадяч, є однією з ключових, проте суперечливих подій в історії України та Речі Посполитої XVII ст. Він став спробою реформувати Річ Посполиту, перетворивши її на федерацію трьох рівноправних суб'єктів: Корони Польської, Великого князівства Литовського та Великого князівства Руського (України). Угоду мали укласти в складних політичних умовах після смерті Богдана Хмельницького у серпні 1657 р. Його наступник, гетьман Іван Виговський, спочатку прагнув дотримуватися нейтральної зовнішньої політики, підтримуючи зв'язки зі Швецією, Трансільванією та Кримським ханством. Однак втручання Москви у внутрішні справи Гетьманщини та загострення соціально-політичних суперечностей, зокрема повстання Мартина Пушкаря та Якова Барабаша (1657–1658 рр.), підштовхнули І. Виговського до пошуку підтримки ззовні, і він обрав Річ Посполиту. Ця співпраця мала на меті збереження суверенітету та розширення кордонів Гетьманщини. Зважаючи на значення такого діалогу для усєї історії україно-польських зовнішньополітичних відносин, відлуння тогочасних обговорень відчутне і у сучасному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ухвалення Гадяцької угоди 1658 р. багато разів привертала увагу українських істориків. Одними з перших ґрунтовних досліджень стали праці Василя Герасимчука (Герасимчук, 1909) та В'ячеслава Липинського (18), які ще на початку XX ст. розглядали договір у контексті політичних процесів доби гетьманування І. Виговського та історії україно-польських відносин. Важливими джерельними й оціночними свідченнями є літописи Самійла Величка (Величко, 1926) та Григорія Граб'янки (Hrabjanka, 1991), що передають безпосереднє сприйняття угоди сучасниками подій.

Михайло Грушевський у «Історії України-Руси» докладно проаналізував положення договору, вбачаючи у ньому спробу інституціоналізувати українську державність у складі Речі Посполитої (Грушевський, 1936). Дмитро Дорошенко (Дорошенко, 1992) та пізніше Наталя Яковенко (Яковенко, 2005: 380) в своїх узагальнюючих працях визначили окремі причинно-наслідкові аспекти, розглянули Гадяцьку угоду як одну з ключових віх у процесі Руїни. Серед сучасної історіографії особливе місце належить оцінкам Сергія Плохія (Плохій, 2008: 281–305), який розглянув Гадяцьку угоду крізь призму «творення міту», підкреслюючи її символічний вимір в історичній пам'яті.

Тож, історіографія Гадяцької угоди охоплює як джерельні свідчення та класичні історичні інтерпретації, так і сучасні концептуальні підходи. Якщо для ранніх дослідників ключовим було встановлення фактичного перебігу подій, то сучасна історіографія дедалі частіше звертається до проблем ідентичності, символічних вимірів та політичної рецепції угоди в Україні й Польщі.

Не зважаючи на значну кількість досліджень, досі залишається недостатнє напрацьоване співвідношення початкового та ратифікованого текстів Гадяцької угоди, роль «гадяцького міфу» у формуванні української ідентичності, а також особливості розвитку українського дискурсу. Не розв'язаними лишаються й аспекти сприйняття угоди в суспільно-політичному середовищі XVII ст. та її сучасна інтерпретація як альтернативи укладенню Переяславської угоди.

Мета статті – визначити роль та значення Гадяцького договору у сучасному українському дискурсі, зокрема на тлі історіографічних дискусій. Основою для дослідження є висновки як класичної історіографії, так і сучасних науковців, що мають певний суспільний резонанс та формують уявлення про події середини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Первісний варіант Гадяцького договору передбачав низку суттєвих змін. Зокрема, Україна, під назвою Великого князівства Руського, поверталася під владу Речі Посполитої як окрема автономна структура, подібна до Великого князівства Литовського. Ця ідея фактично відновлювала (запроваджувала?) Руське князівство у Речі Посполитій. Термін «Велике князівство Руське» в самому договорі використовувався мінімально, але активно вживався в літературі для позначення цієї автономної одиниці. Нова адміністративна одиниця повинна була охоплювати Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства. Деякі українські інтелектуали уявляли XVII ст., що ця територія могла б включати також Сіверщину, Волинь та Поділля. Питання православної церкви стояло на першому місці в договорі. Відтак, передбачалася ліквідація Берестейської церковної унії як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, з можливістю вільного переходу до римської або грецької неуніатської віри. Діяльність римо-католиків у Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах значно обмежувалася, а управління в цих воєводствах мало здійснюватися представниками православної віри. Православні владики (київський митрополит, а також єпископи луцький, львівський, перемиський, холмський) мали увійти до складу Сенату Речі Посполитої (Кралюк,

2018: 6–8). Одночасно, гарантувалися права створення православних культурних інституцій, таких як гімназії, колегії, школи та друкарні, з вільним веденням навчання та друком книг. Передбачалося існування козацького війська, хоча його чисельність складно визначити: за різними даними, воно коливалося від 60 тисяч (у первісній версії, за Самуелем Твардовським (Samuel Twardowski)) до 30 тисяч (у ратифікованій) (Кралюк, 2018: 9–15). Договір також передбачав надання шляхетства певній кількості козацької старшини (сто осіб з кожного полку).

Значну роль у укладенні договору відіграв гетьман І. Виговський, якого часто вважають головним автором документу. Він був освіченою людиною, котра прагнула захистити козацькі «вольності» та зміцнити українську козацьку державу. Проте багато істориків вказують на Юрія Немирича як на головного інтелектуального розробника та ініціатора проекту Гадяцької унії (Дорошенко, 1992: 140). Ю. Немирич здобув блискучу освіту в європейських університетах (Голландія, Оксфорд, Кембридж, Париж), писав праці з історії та теології, добре орієнтувався в міжнародних відносинах. Він був палким прихильником ідеї вільної Української Держави, або «Руського Князівства», яке мало існувати під гарантією сусідніх держав. Перехід Юрія Немирича на українську службу та розквіт його політичної діяльності припали саме на гетьманування І. Виговського (Слабошпицький, 1993: 236). Його трагічна смерть стала однією з головних причин поразки всього проекту.

Гадяцький договір був підписаний у вересні 1658 р. Щоправда, його ратифікація польським Сеймом відбулася значно пізніше – лише наприкінці травня 1659 р., тобто більше, ніж через вісім місяців. Ця затримка, а також суттєві зміни, внесені польською стороною на свою користь, підірвали його реалізацію. Польська сторона помітно відредагувала пункти договору. Зокрема, була скасована вимога про ліквідацію Берестейської унії, кількість реєстрових козаків зменшилася до 30 тисяч, Руське князівство позбавлялося прав суб'єкта міжнародних відносин (гетьман не міг приймати іноземних посольств, що було кроком назад порівняно з Березневими статтями 1654 р.), відновлювався польський адміністративно-територіальний поділ. Православні могли обіймати посади урядників лише у Київському воєводстві, а в Брацлавському та Чернігівському – поперемінно з католиками. Гетьман Іван Виговський із розпачем сприйняв кінцевий варіант угоди, сказавши польському комісару: «...ти зі смертю прийїхав і смерть мені привіз!» (Яковлева, 1998: 319). Ці

зміни значно підірвали авторитет гетьмана, визнавши долю домовленостей.

Гадяцька угода 1658 р., не зважаючи на невдачу у її реалізації, стала знаковою подією в історії Східної Європи, яка досі викликає гострі дискусії та має різнопланові інтерпретації як в українському, так і в польському науковому дискурсах. Відзначення ювілеїв 350-річчя у 2008 р., 360-річчя у 2018 р. значно активізували наукові дослідження та публікації в обох країнах, сприяючи глибшому осмисленню її значення.

Історичний контекст та еволюція інтерпретацій продемонстрували глибоке зацікавлення укладенням угоди ще навіть у XVII–XVIII ст. Формування так званого «гадяцького міфу» розпочалося ще наприкінці XVII ст. у козацькому середовищі. Самійло Величко у своєму літописі загалом позитивно оцінював Гадяцький договір, акцентуючи увагу на його редакції, узгодженій у Гадячі, а не на ратифікованому у Варшаві варіанті (Величко, 1926: 166). Однак, його позитивне ставлення до угоди співіснувало з вкрай негативною характеристикою гетьмана І. Виговського, якого він називав «ляхом», «хитруном» і «латинником». Інший літописець Григорій Грабянка також приділяв значну увагу Гадяцькому процесу, відзначаючи створення «третьої Речі Посполитої» та «корисність» її пунктів для козаків (Hrabjanka, 1991: 379–380). Він навіть додав до опису угоди «деталі», які ґрунтувалися на уявленні козацької еліти про бажані, але не існуючі в тексті привілеї. Водночас, Грабянка, подібно до Величка, негативно ставився до І. Виговського, називаючи його «супостать и явній измѣнникъ» (Hrabjanka, 1991: 381). Це дуалістичне ставлення до «гарної» угоди та «поганого» гетьмана відображало розбалансованість ціннісних орієнтирів козацької еліти та спроби захистити угоду від звинувачень у нелояльності до царя.

Загалом, не зважаючи на явні недоліки та відсутність реалізації, Гадяцький договір став значущим «міфом» в українській історичній пам'яті. Після Полтавської битви (1709 р.) та наступу Петра I на козацькі права, українська еліта шукала в минулому альтернативу російському пануванню. Козацькі літописці, такі як Самійло Величко та Григорій Грабянка, попри негативну оцінку І. Виговського, позитивно ставилися до ідей договору, іноді навіть перебільшуючи його положення, щоб надати йому саме більшої легітимності та «державотворчого» значення. Цей міф сприяв формуванню української ідентичності та легітимізував ідею української автономії та незалежності, виступаючи як контр-міф до «пере-

яславської легенди» про «возз'єднання» з Росією (Плохій, 2008: 281–305). Зважаючи на нинішню російську агресію проти України, мотиви відродження «гадяцького міфу» можна також очікувати у контексті наближення 2028 р. та чергового ювілею ухвалення угоди в Гадячі.

Автор «Історії Русів» адаптував гадяцький міф, надавши йому більш антипольського звучання. Він приписував ініціативу укладення угоди Богдану Хмельницькому та фальсифікував її текст, використовуючи положення Зборівської угоди 1649 р., щоб показати, що Гадяцькі статті не могли бути менш вигідними для козаків. Незважаючи на це, «Історія Русів» відіграла ключову роль у формуванні української національної ідеї, легітимізуючи ідею української автономії та незалежності як альтернативи російському пануванню (Кравченко, 2015).

В українській академічній історіографії XIX – початку XX ст. переважали стримані або критичні оцінки. Деякі дослідники вважали, що договір давав козакам менше прав, ніж Березневі статті 1654 р., та нехтував інтересами «народних мас». М. Грушевський загалом називав його «покаліченим» та «нежиттєздатним» (Грушевський, 1936: 352–357). Парадоксально, але цей дослідник високо цінував І. Виговського та його однодумців за усвідомлення української державної ідеї та спробу її юридичної фіксації у пунктах про «Велике князівство Руське». Важливим етапом стало дослідження Василя Герасимчука, який чи не першим в історіографії звернув увагу на існування двох принципово різних текстів Гадяцької угоди (Герасимчук, 1908: 82). Варто відзначити також погляди В'ячеслава Липинського, який ввів поняття «перяславської легенди» і розглядав Гадяцьку угоду як відхід від здобутків Богдана Хмельницького у розбудові Української держави (Lipiński, 1912: 595–598). На його переконання, вона звела роль гетьмана до польського сенатора та заборонила власну зовнішню політику (Lipiński, 1912: 595–598). Проте, до гетьманства І. Виговського дослідник ставився позитивно.

Після Другої світової війни, в умовах домінування марксистського підходу, Гадяцька угода часто оцінювалася як «зрадницька», що відповідала лише інтересам найбагатших верств козацтва. Однак, представники емігрантської історіографії продовжували позитивно оцінювати угоду як новаторську пропозицію, що могла змінити хід історії Центрально-Східної Європи.

Сучасна українська історіографія (після 1991 р.) ревізувала радянські стереотипи, які таврували І. Виговського як «зрадника». Яскравий

приклад – дослідження Наталії Яковенко, яка розглянула Гадяцьку угоду як «яскраву пам'ятку тогочасної політико-правової думки» і шанс для Речі Посполитої оновитися, хоча чітко розрізняла початковий та ратифікований сеймом варіанти (Яковенко, 2005: 384). З іншого боку, Валерій Смолій та Валерій Степанков залишаються більш критичними, трактуючи прихід І. Виговського до влади як «державний переворот» та вважаючи ратифікований договір кроком назад, що ліквідував суверенітет Гетьманщини (Смолій та Степанков, 1999: 217). Загалом, у сучасній українській історіографії Гадяч сприймається як альтернатива російському пануванню, що легітимізувала ідеї української автономії та незалежності.

Утвердився в історіографії погляд на несприйняття козацтва як окремого стану у Речі Посполитій. Це пояснювали значною мірою розуміння у політичній свідомості тогочасної польської правлячої еліти Ягелонської традиції, у якій, за словами історика Володимира Комара, не було місця для Русі як для рівноправного політичного партнера» (Комар, 2012: 217). На думку Сергія Плохія, саме панування в свідомості польської шляхти сарматської ідеології не дало змоги в другій половині XVII ст. інкорпорувати козацтво до складу політичної нації Речі Посполитої. Пишучи про затвердження в травні 1659 р. польським сеймом Гадяцького договору у врізаному вигляді, історик зазначає, що це сталося тому, що польська правляча верхівка не була готова надати козакам партнерського статусу у співправлінні Речі Посполитої, навіть на правах «молодших» литовських братів (Плохій, 2008: 298–305). Політику гетьмана І. Виговського також відзначив Андрій Бульвінський, чие дослідження продемонструвало складність дипломатичної роботи середини XVII ст. (Бульвінський, 2005). Прикметно, що розуміння складних етнічно-соціальних процесів у Польсько-Литовській державі вийшло за межі звичної дихотомії «свій-чужий».

В одному із останніх досліджень Віктор Горобець стверджував, що Гадяцька угода 1658 р. виникла з усвідомлення правлячими елітами Корони Польської та Гетьманщини важливості примирення ворогуючих сторін та повернення козацької України до складу оновленої Речі Посполитої (Горобець, 2018). Для Варшави угода була необхідна, щоб переламати несприятливий хід війн з Московським царством і Шведським королівством. Для Чигирини (України) найактуальнішим завданням було протидіяти агресивному зовнішньому тиску Москви. У Речі Посполитій союз з козаками розглядався як перспективний для зміц-

нення позицій короля та державної влади в цілому. Для українського керівництва було важливо впорядкувати соціальні відносини, оскільки царський уряд Олексія Михайловича активно використовував внутрішні суперечності в Гетьманщині для тиску на адміністрацію та обмеження її автономії. В. Горобець також зазначає, що ці внутрішні негаразди, зокрема антигетьманське повстання Мартина Пушкаря та Якова Барабаша, були суттєвим чинником, що штовхнув І. Виговського до зближення з Польщею (Горобець, 2018: 27). До того ж, сторони продемонстрували значний потенціал компромісних можливостей під час узгодження та підписання документа. В. Горобець зауважив, що ідея Гадяцької унії не зникла після зречення Виговського і знаходила продовження в діях його наступників, таких як Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Він також вказує, що Мазепа у 1708 р. намагався реанімувати унію, уклавши союз з королем Станіславом Лещинським (Stanisław Bogusław Leszczyński), посилаючись на «Гадяцькі пакти» (Горобець, 2018: 32). Це свідчить про те, що Гадяцький договір, навіть якщо не був повністю реалізований, залишався важливим символом для українських еліт у пошуках державності. З іншого боку, Володимир Газін зауважив, що, не зважаючи на об'ємну історіографію Гадяцького договору 1658 р., ця подія досі актуальна для дослідження українсько-польських відносин (Газін, 2018). Науковець зосередився на проблемному питанні невдачі укладення угоди, звертаючи увагу на широкий комплекс факторів, який призвів до падіння уряду гетьмана І. Виговського. Чималий відсоток провини визнано за польською стороною, що початково прагнула відірвати Військо Запорозьке від Москви, а пізніше поставилася до козацтва традиційно зверхньо, у чому проявилася відсутність еліти Речі Посполитої виконувати такі домовленості.

Тож, сучасні історики в Україні та Польщі продовжують досліджувати Гадяцьку угоду, намагаючись подолати старі стереотипи та міфи, що оточували її упродовж тривалого часу та були спричинені різними політичними обставинами. Зокрема, після розпаду СРСР та перегляду радянської історіографії, яка засуджувала І. Виговського як «зрадника», в українській історіографії відбулося зміна ставлення до Гадяцької угоди, під впливом позитивних оцінок польською історіографією. Цей договір тепер часто розглядається як «яскрава пам'ятка тогочасної політико-правової думки», що могла надати Речі Посполитій «шанс оновитися через нові форми співжиття її народів» (Яко-

венко, 2005: 373–374). Обидві сторони визнають нереалізований потенціал угоди та її драматичні наслідки для подальшого розвитку Центрально-Східної Європи. Гадяцька угода розглядається як складний компроміс, що був результатом дій багатьох акторів, що для свого часу мали цілком прогресивні ідеї. Відзначається прогресивність ідей, закладених в угоді, особливо у сферах освіти, релігійної толерантності та автономії. Навіть саме існування таких домовленостей (хоча й не виконаних) засвідчило про певні політичні орієнтації України та існування альтернатив у складній геополітичній ситуації середини XVII ст. Водночас, для багатьох Гадяцька угода залишилася символом розбитих надій на польсько-українське порозуміння (Pernal, 1989), а її нереалізованість робить її привабливим об'єктом для «віртуальної історії». Таким чином, вона може надалі слугувати інтересам сучасних націй, адаптуючись до вимог національного нарративу.

Важливою є мета деінсталяції історіографічних міфів, породжених суб'єктивними інтерпретаціями. Польські історики традиційно позитивно оцінювали ідею Гадяцької угоди, вбачаючи в ній вирішення «козацької проблеми» та місце для «руського народу» в Речі Посполитій «трьох народів». Однак, дискусії точаться навколо шансів на успішну реалізацію унії, причин її невдачі (взаємні підозри, неготовність суспільства), а також інтерпретацій мотивів головних діячів, таких як І. Виговський та Ю. Немирич. Гадяцька унія, хоч і була утопічною в тогочасних обставинах, визнається багатьма українськими істориками як чи не єдино можлива і прийнятна концепція створення спільної держави та міцного польсько-українського союзу, а також як крок до української автономії та незалежності. Зрештою історія Гадяцької угоди та постать І. Виговського використовуються у навчальних програмах для формування критичного мислення та розуміння причин і наслідків таких трагічних періодів, як Руїна.

Академічна співпраця та спільні дослідження, пошук наукового діалогу спричинили видання декількох збірників наукових праць, присвячених 350-річчю Гадяцької унії. Ці видання (як і заходи) були ініційовані українськими та польськими дослідниками, що продемонструвало широкий спектр зацікавлення вчених з різних країн (України, Польщі, Литви, Угорщини, США, Канади, Італії). Безперечно, проведення наукових форумів (більшого та меншого масштабів) сприятиме об'єктивній інтерпретації складних історичних взаємин. Наприклад, проведення міжнародних наукових конференцій, таких як «Великий

проект» у Гадячі (2018) та конференція в Києві (2018), підкреслили живу зацікавленість та прагнення до спільного обговорення проблематики Гадяцької угоди.

Відзначення 350-річчя Гадяцької угоди та Конотопської битви (наприклад, Указ Президента України у 2008 р.) викликали хвилю дискусій. Хоча сучасний дискурс прагне до деполітизації та деміфологізації історичних оцінок, щоби віднайти об'єктивну інтерпретацію складних історичних взаємин», існують також інші оцінки. Пйотр Кроль для видання польського Інституту національної пам'яті вказував, що однією з найбільших трагедій і помилок Речі Посполитої була відсутність єдиної політичної лінії щодо козаків. Ігнорування козаччини як третього (політичного) народу Речі Посполитої, закінчилося кривавими й нищівними повстаннями, що послаблювали польсько-литовську державу й самих козаків. Вину за це, на його думку, слід покласти на еліти Речі Посполитої, які не зуміли вирішити цю проблему і дії яких щодо козаччини мали риси кон'юнктурності й непослідовності. В період загрози кордонів на її різке зростання дивилися крізь пальці, аби вже за мить вимагати зменшення такої великої кількості козаків. Остання (і єдина) спроба перетворити дуалістичну польсько-литовську федерацію на тристоронню державу (з Руським князівством як третім членом) була здійснена саме в Гадячі 1658 року. Під час великого протистояння зі Швецією та Московією, а особливо після десятиліття кровопролитної громадянської війни, ані козаки, ані інтелігенція Речі Посполитої не були готові виконати таке складне завдання (Кроль, 2015: 77–78). Оче-

видно, що означення «громадянська війна» сприймається далеко не усіма дослідниками. Важливо, щоб наукова оцінка Гадяцького договору, як предмет дискурсу, сприяла пошуку компромісів й усунення старих стереотипів не тільки щодо минулого, але й сучасності. За умови продовження дискусій, такий варіант цілком можливий.

Висновки. Тож, сучасний український дискурс про Гадяцьку угоду є багатограним. Він охоплює насамперед академічні дослідження, хоча відчутний також у громадсько-суспільній та політичній рефлексії. Українські дослідники, розглядаючи цю проблематику під кутом зору власних зацікавлень, вказували на імовірні переваги та недоліки проекту унії. Політичний Гадяч розглянуто у вирі протистояння із Московією та на тлі розгортання інспірацій, спрямованих зокрема й проти гетьмана І. Виговського. Неоднозначність у сприйнятті ініціативи гетьмана про зближення із польською стороною загалом є частиною наукового процесу, що спрямований на подолання існуючих стереотипів та пошук нових відповідей (зокрема, й на основі нових публікацій). Українські і польські історики відзначають важливість Гадяцької угоди для політичної стабілізації Речі Посполитої, але вказують на неготовність польської та литовської еліти іти на поступки, які могли би стати адекватною реакцією на тогочасні виклики. Подальше спрямування дослідження на переосмислення минулого для будівництва майбутнього українсько-польських відносин дасть змогу осмислити угоду в Гадячі як важливу цеглину поваги та співпраці, що, однак, не була реалізована через низку політичних та соціально-політичних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бульвінський А. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 125–138.
2. Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. Київ, 1926.
3. Газін В. Крах Гадяча: до питання про причини провалу проекту утворення Речі Посполитої трьох народів (до 360-річчя Гадяцької угоди). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 137–146.
4. Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1909. Т. 89.
5. Горобець В. Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проекту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал*. 2018. № 5. С. 21–45.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1936. Т.10.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ: Глобус, 1992. Т. 2. 238 с.
8. Комар В. Ягайлонська традиція в політиці Польщі. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2012. № 20-21. С. 214–219.
9. Кралюк П. М. Гадяцький договір: політичні й правові аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1. (17). С. 1–18.
10. Кравченко В. Історія Русів у сучасних інтерпретаціях. *Synopsis: Essays in Honour of Zenon E. Kohut*. Edmonton, 2005. P. 275–294.
11. Кроль П. Річ Посполита обох народів. Польща: нарис історії / пер. з пол. І. Сварник. Варшава: Інститут національної пам'яті, 2015. С. 51–89.
12. Плохій С. Гадяч 1658: творення міту. *Гадяцька унія 1658 року* / редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 281–305.

13. Слабошпицький М. З голосу нашої Кліо. Події і люди української історії. Київ: Довіра, 1993. 224 с.
14. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. 448 с.
15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. 582 с.
16. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ, 1998. 447 с.
17. Hrabjanka H. *The Great War of Bohdan Xmel'nyč'kyj* / trans. Y. Lutsenko. Harvard: University Press, 1991.
18. Lipiński W. *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego*. Kijów, 1912. 682 s.
19. Pernal A. B. The Union of Hadiach (1658) in the Light of Modern Polish Historiography. *Millennium of Christianity in Ukraine, 988–1988*. Winnipeg, 1989. P. 177–192.

REFERENCES

1. Bulvynskyi, A. (2005). Dyplomatychni znosyny Ukrainy v period hetmanuvannia Ivana Vyhovskoho (serpen 1657 – serpen 1659 rr.). [Diplomatic relations of Ukraine during the hetmanship of Ivan Vyhovsky (August 1657 – August 1659)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1. S. 125–138. [in Ukrainian].
2. Velychko, S. (1926). *Skazanie o voine kozatskoj z poliakamy*. [Tale of the Cossack war with Poles]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Hazin, V. (2018). *Krakh Hadiacha: do pytannia pro prychny provalu proektu utvorennia Rechi Pospolytoi trokh narodiv (do 360-richnytsi Hadiatskoj uhody)*. [The collapse of Hadiach: on the issue of the reasons for the failure of the Commonwealth of Three Nations Project (to the 360th anniversary of the Hadiach Agreement)]. *Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. Vyp. 11. S. 137–146. [in Ukrainian].
4. Herasymchuk, V. (1909). *Vyhovshchyna i Hadiatskyi traktat*. [Vyhovshchyna and the Hadiach Tractate] *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. Lviv. T. 89. [in Ukrainian].
5. Horobets, V. (2018). *Hadiatskyi dohovir 1658 r. – chomu uhoda tak i ne stala uniiu?* (Pro perspektyvy ta problemy realizatsii proektu u 360-littia yoho ukladennia). [The Hadiach Treaty of 1658 – why did the agreement never turned into a union? (On the prospects and problems of the project implementation on its 360th anniversary)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 21–45. [in Ukrainian].
6. Hrushevskyi M. (1936). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. [History of Ukraine-Rus.] Kyiv. T.10. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, D. (1992). *Narys istorii Ukrainy*. [An Outline of the History of Ukraine]. Kyiv: Hlobus. T. 2. 238 s. [in Ukrainian].
8. Komar, V. (2012). *Yahailonska tradytsiia v politytsi Polshchi*. [The Jagiellonian tradition in Polish politics] *Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitni krajeznavchi chasopys*. № 20-21. S. 214–219. [in Ukrainian].
9. Kraliuk, P. M. (2018). *Hadiatskyi dohovir: politychni i pravovi aspekty*. [The Hadiach Treaty: Political and Legal Aspects] *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Pravo». № 1. (17). S. 1–18. [in Ukrainian].
10. Kravchenko V. (2005). *Istoriia Rusiv u suchasnykh interpretatsiakh*. [History of the Rus in Modern Interpretations] *Synopsis: Essays in Honour of Zenon E. Kohut*. Edmonton. R. 275–294. [in Ukrainian].
11. Kroll. P. (2015). *Rich Pospolyta obok narodiv*. [The Commonwealth of Both Nations. Poland: A history outline] *Polshcha: narys istorii / per. z pol. I. Svarnyk*. Varshava: Instytut natsionalnoi pamiaty. S. 51–89. [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2008). *Hadiach 1658: tvorennia mitu. Hadiatska uniiia 1658 roku* [Hadiach 1658: the creation of a myth. The Hadiach Treaty of 1658] / redkol. P. Sokhan, V. Brekhunenko ta in. Kyiv. S. 281–305. [in Ukrainian].
13. Slaboshpytskyi, M. (1993). *Z holosu nashoi Klio. Podii i liudy ukrainskoj istorii*. [From our Clio] Kyiv: Dovira. 224 s. [in Ukrainian].
14. Smolii, V. A., Stepankov, V. S. (1999). *Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.)*. [Ukrainian National Revolution of the XVII Century (1648–1676).] Kyiv: Vydavnychi dim «Alternatyva». 448 s. [in Ukrainian].
15. Yakovenko, N. (2005). *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy*. [An Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine] Kyiv. 582 [in Ukrainian].
16. Yakovleva, T. (1998). *Hetmanshchyna v druhii polovyni 50-kh rokiv XVII stolittia: Prychny i pochatok Ruiny*. [Hetmanate in the second half of the 17th century : Causes and beginning of the Ruin.] Kyiv. 447 s. [in Ukrainian].
17. Hrabjanka, H. (1991). *The Great War of Bohdan Khmelnytsky* [The Great War of Bohdan Khmelnytsky]/ trans. Yu. Lutsenko. Harvard: University Press.
18. Lipiński, W. (1912). *Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego*. [From the history of Ukraine . Book in honor of Włodzimierz Antonowicz, Paulin Świącicki i Tadeusz Ryłski] Kijów. 682 s. [in Polish].
19. Pernal, A. B. (1989). *The Union of Hadiach (1658) in the Light of Modern Polish Historiography*. *Millennium of Christianity in Ukraine, 988–1988*. Winnipeg. Pp. 177–192.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025

Дата публікації: 23.10.2025